

מרחבים

כתב עת אינטראקטיבי
למחשבה פסיכואנליטית

הרצאה על הפרוש בטיפול בילדים

מונה זופניק¹

מתוך סדרת הרצאות ימי ה' של האגודה:

"הפירוש - הלכה ומעשה במפגש הטיפול"

שמענו עכשיו מאבי שרוף סקירה מרתקת על תיאוריות, אופנים וסוגי הפרוש בטיפול בילדים. אני אנסה בחלקי בהרצאה להציע טכניקת טיפול שבה אני משתמשת - בעיקר עם ילדים בגילאי החביון. אשאיר לדיון את הסוגיה אם טכניקה זו יכולה להיחשב כפרוש או לא.

כפסיכולוגית קלינית שעובדת עם ילדים בפסיכותרפיה פסיכו-דינמית, נתקלתי - ואני עדיין נתקלת בילדים שלעתים בטיפול שלהם מביעים התנגדות עזה לפרושים שמתחילים ב"אולי אתה מרגיש..." אני משערת שהסצנה הבאה מוכרת לכל המטפלים בילדים שמנסים לגרום לשנוי על ידי מתן פרושים. - הילד או ילדה שרים את התקווה בקולי

¹ מונה זופניק היא פסיכולוגית קלינית מדריכה. מרצה ומדריכה בתוכנית לפסיכותרפיה, אוניברסיטת תל-אביב. מרצה ומדריכה בתוכנית להנחיית קבוצות, אוניברסיטת בר-אילן. עורכת מדעית בספר "מיניות ואהבה" של זיגמונד פרויד, עם עובד, 2002. חברה בועד האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית.

קולות, ו/או שמים ידיים על האוזניים ו/או אומרים לי "שקט, תשתקי, לא שומע-
שומעת אותך".

הרבה זמן- יותר מידי זמן- ניסיתי לצעוק יותר חזק מהילד את הפרוש שחשבתי שמתאים-
כדי שזה יגיע אליו. בשנים האחרונות הגעתי למסקנה –מעט באיחור- שזוהי לא טכניקה
טובה כי היא עוררה העברה שלילית שמכבידה על הטיפול. יחד עם זאת לא הרגשתי שזה
נכון לשער כמו וויניקוט ופרנקל (?) שעצם המשחק יחד עם ה-reverie (חלום בהקיץ)
שלי תוך כדי העשייה הטיפולית בחדר- יכולים להביא בעצמם לשנוי. הרגשתי בקליניקה,
ואחר-כך גם מצאתי סימוכין תיאורטיים לאינטואיציות שלי- שחייב להיות שיום של
האפקטים של הילד בקול רם.

אתן עכשיו דוגמא קלינית :

לפני מספר שנים פנו אלי זוג הורים להתייעץ לגבי בתם הצעירה, חנה, בת ה- 8 . לחנה
אחות מבוגרת ממנה ב-5 שנים שנחשבת מאוד מוצלחת על ידי הוריה. חנה לעומת זאת
נתפשה כיפה אך כלא מבריקה כמו אחותה.
כבר כחצי שנה שחנה נתקפה בפחדים איומים בכל פעם שהייתה נשארת לבד בחדר בתוך
ביתם הגדול והנוצץ. ברגעים האלה הייתה צורחת מרוב איימה ורצה להיות עם אביה
בעיקר בחדר. בנוסף, כל פעם שזוג ההורים היה רב, הייתה סותמת את אוזניה עם ידיה
וצורחת. לשמע הצליל של סירנות של מכבי אש או של המשטרה נתקפה בהתקפי פאניקה.
ההורים התקשו להרגיע אותה ונלחצו כאשר הייתה אצלה ירידה בלמודים והסתגרות
בבית , כאשר היא נצמדת בעיקר לאביה.

בנוסף, היא דומה מאוד לאמה ומוכנה לעשות כל מה שהאם אומרת. **היא אף פעם לא
אומרת לא** כשהאם מבקשת ממנה להביא לה או לעשות בשבילה דבר כלשהו. עד לפחדיה
האחרונים- היא הייתה מאוד נוחה להורים. עוד פרט חשוב הוא שלאב היה התקף לב לפני
וסמוך להופעת הפחדים אצל חנה, התקף שהצריך הזמנה של אמבולנס הביתה והעדר האב
מהבית תוך כדי אשפוזו בבית חולים.

שני ההורים לא חשבו שמחלתו של האב משפיע על חנה כיון שהיום הוא מתפקד כרגיל.
בשיחה עם ההורים התרשמתי שחנה היא self-object של האם שאוהבת אותה בתור
שלוחה של עצמה. כידוע לכם זולת-עצמי או self-object הינו אובייקט ארכאי שנתפס

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

כבלתי מופרד מה"אני" (self) ומשמש ככלי שעוזר להחזיר ו/או להחזיק את תחושת העצמי. האב היה יותר נגיש רגשית אך עקב חרדותיו הוא מבריאותו ויחסיו המעורערים עם אשתו, התקשה להקשיב ובאמת לראות את בתו הצעירה. בנוסף, הדחקותיו והכחשותיו את חומרת המחלה הפיזית שלו כנראה גרמו לו בצורה לא מודעת להשליך לתוך בתו האהובה את חרדותיו שלו.

חנה שתפה מאוד פעולה באינטימיק ובפגישות הראשונות. היא יפה בצורה בלתי רגילה אבל לא רצתה ללכת לשחק עם ילדות אחרי שעות בית הספר כי היא הייתה בטוחה שהיא מכוערת. היא ספרה לי במילים ובציורים על פחדיה והביעה תקווה שאוכל לעזור לה בהם. מהתחלה הייתה מאוד סקרנית לגבי- " כמה חדרים יש פה, מי גר פה? כמה טלוויזיות יש לך? יש לך רק את ההוא בסלון? לי יש הרבה יותר. "

שחקנו הרבה במשחק הקשקוש תוך כדי ישיבה משותפת על השטיח. מהציורים עלתה תמונה של עולם פנימי מאיים ביותר שסבב סביב פחדים מתוקפנות ומקנאה. להזמנתי להסתכל ביחד על הציורים ולנסות להמציא ספור על הדיאלוג בינינו- היא סירבה בטענה שזה מפחיד אותה מדי. כל פרשנות שלי לגבי פחדיה מרגשותיה הכועסות או מקנאות נתקלה בסירוב, הכחשה ולעג. "איך את בכלל חושבת על דברים מטומטמים כאלה?" היא שאלה. - תוך כדי שהיא מסתכלת עלי בבוז. גם לא היה נראה שהפרושים שנתתי גרמו לישנוי כלשהו בסימפטומים שלה או בהעברה אלי כסופראגו ארכאי עם פוטנציאל להכאיב, להשפיל ולהעניש. באותו העת בטיפול לא נתפשתי על ידי חנה כמסוגלת לייצג עבורה את ה-"loving aspects of the superego" (סנדלר, 1984) שיכולים לתמוך ולחזק את הביטחון העצמי שלה והדמוי העצמי שלה. מושג זה קשור לתפישה שה"אני" מגשים את מה שה-ideal self מבקש-דורש ממנו.

ובחזרה למקרה-

במשחקי קופסא הייתה מרמה על ימין ועל שמאל ואם במקרה הייתי מנצחת, פניה היו נופלות והיא סירבה לשחק יותר. היא סירבה אז לשמוע כל שיקוף שלי הנוגע לפגיעות שלה במשחק.

כיון שהבנתי שהתערבות שלי פרשנית פוצעת אותה ישבתי הרבה זמן בשקט תוך העשייה המשותפת שלנו בקליניקה. היא עבדה בעבודות יצירה, דברה על פחדיה ועל חששותיה לגבי בריאות האב -בעידודי- זה משהו שכן הייתה מוכנה לדבר עליו. לעתים שחקנו

במשחקי קופסא שתמיד הייתה צריכה לנצח בהם - כאשר בכל העת אני מקשיבה גם לה וגם ל- reverie שלי לגביה. הקשבתי לאסוציאציות שלי מעולמי הפרטי ולאסוציאציות שנראו קשורות לעולמה וניסיתי להגיע לתפישה אמוציונלית ואינטלקטואלית לגבי מה מעסיק אותה כעת בחדר הטיפול.. הרהורי הגיעו גם לחוויות האפסיות שהרגישה בהשוואה לאחותה המוצלחת, לכעסים האדירים שהעבירה אלי בהזדהות השלכתית כאשר השפילה אותי כל פעם שהפסדתי, ועוד. ובכל זאת, עברו חודשים ועדיין לא הייתה תזוזה בסימפטומים שלה ולא בהעברה. עם ההורים הייתה ברית טיפולית שנראתה טובה לכאורה והם הביעו מילולית שביעות רצון מההעברה החיובית של חנה אלי ומהטיפול.. אך- היה קשה מאוד לקבוע איתם פגישות להדרכת הורים וכשהן כבר התקיימו היה קשה מאוד לעבוד איתם על מה חנה מייצגת עבורם בעולמם הפנימי. עם חיוכים גדולים ואמירות על שביעות רצונם מהטיפול - הם ספרו שהם מיואשים ואף שוקלים להעביר אותה לטיפול התנהגותי. כך שגם היה לחץ עלי מול האיום של הפסקת הטיפול.

יום אחד, תוך כדי משחק קופסא אמרתי לה "את יודעת- אני מאוד מקנאה בך על כל הטלוויזיות האלו שיש לך- ולי יש רק אחת. אני ממש לא שווה כלום". חנה הרימה את ראשה מיד והסתכלה אלי לתוך העניים- מבט שבדרך כלל לא העיזה לעשות. "מה באמת? את באמת לא שווה את יודעת?" וצחקה. ורק אז הבחנתי שחנה עד אותו רגע כלל לא צחקה אפילו פעם אחת בטיפול. גם מרוב חרדותיה לא הייתה אוירה של playfulness למרות ששחקנו. כשאביה בא לקחת אותה היא רצה אליו ואמרה- צעקה- "אתה יודע - מונה מקנאה בי שיש לנו הרבה טלוויזיות בבית" ורצה החוצה. המשכתי להשתמש טכניקה הזאת שאני מביעה דרכי את מה שאני חושבת שהיא חשה. לדוגמא- אם הפסדתי במשחק- הייתי אומרת שאני מרגישה כמו אפס וכדומה. אני מדגישה שלא הפינתי את אמירות אלו אל חנה- את בטח מרגישה כך וכך- אלה דברתי דרכי את מה שדרך הרהורי עליה, חשבתי שהיא חשה.

לאחר תקופה של עבודה מהסוג הזה, הייתה הטבה משמעותית בסימפטומים של חנה- היא פחות פחדה מסירנות ויכלה להיות לבדה בחדרים בבית. לעתים גם הייתה מוכנה לשמוע היסוס של פרשנות שמתחיל בתור- "אולי את". ההורים - בניגוד לדעתי- שלפו אותה

מהטיפול עקב ההקלה בסימפטומים כאשר אני חשבתי שהיא צריכה עוד עבודה על היכולת שלה להגיד לא ולהגיע עקב כך לתחושות של אוטונומיה.

אז- מה עבד בטיפול הזה ובטיפולים נוספים שבהם אני משתמשת בטכניקה הזאת? אנסה להעלות כל מיני השערות תיאורטיות.

יוסף סנדלר (1960), הדגיש את החשיבות של affect states ושל מנגנונים ותהליכים אינטרה-פסיכיים- במיוחד אותם תהליכים שקשורים לאובייקטים פנימיים וליחסי אובייקט פנימיים.

כבר ב- 1960 הוא כתב על המרכזיות של האפקטים (רגשות) כמתווכים ומניעים של תפקוד הפסיכי. הוא במיוחד שם דגש על החשיבות של החוויות הראשוניות ביותר של התינוק תוך כדי התייחסותו לאובייקטים החשובים לו ביותר מבחינה אמוציונלית. הוא הציע שקיים עקרון הביטחון (the safety principle), כעקרון שמתווך את התפתחות עקרון המציאות מתוך עקרון ההנאה. מבחינת המשגתו, הוא הדגיש שהאגו ששואף להגביר תחושות של בטחון ולוא דווקא להימנע מחרדה כמו שפרויד טען. הוא כמובן הסכים שקיימת קורלציה הפוכה בין חרדה ובטחון. אבל, יחד עם זאת הוא טען שהחיפוש אחר בטחון הוא מבנה כוללני שיש לו יכולת לארגן הגנות, תפישה ופנטזיות. עבור סנדלר (1960), הפחתה בחרדה אוטומטית גורמת לחיזוק של תחושות של בטחון. הוא מתייחס לתחושות ביטחון אלו כתחושות רקע (background feeling) שקשורות בעקיפין לתחושה של well being שקשורה בנוסף לויסות של הדמוי העצמי. מאוחר יותר (1990), סנדלר מתייחס לכך שתוכן המשאלות המעורבות בקשר הפנימי הקיים בפנטזיה בין האני- SELF- והאובייקט הוא קשר שלא תמיד מבוסס על הדחף למלא משאלה מינית או תוקפנית. לדידו-תוכן פנימי זה כולל משאלות לחוש ביטחון, well being ותחושות של שליטה.

And there is a constant pressure to replenish supplies of well-being, security and self-esteem.

לטענתו קיים לחץ מתמיד בפסיכי למלא מחדש אספקות של תחושות הטוב של החיים, הביטחון וההערכה העצמית החיובית.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

אני רוצה כאן להציע שילדים המגיבים עם סתימת אוזניים בכל צורה שהיא לפרושים שניתנים באופן סטנדרטי, מרגישים איום על תחושות הביטחון והדמוי העצמי.

אבל איך עושים את זה כשהילד-ילדה לא רוצים לשמוע? בסוף מצאתי את הדרך הבאה- אני יושבת עם הילד, מקשיבה לו ולאסוציאציות של עצמי- מגיעה לאיזו מסקנה דרך ההזדהות, האמפטיה והאינטואיציה המקצועית שלי לגבי על מה מדובר ומדברת דרך עצמי- כמו שקרא בדוגמא שהבאתי קודם לגבי חנה..

בעבר ובהווה בחדר הטיפול עם ילדים אני יכולה- אולי כמוכם- לנסות להימנע מהאיום של הפרוש הישיר על תחושות הביטחון והדמוי העצמי של הילד על ידי דבור על הילדים אחרים. למשל- "אני מכירה הרבה ילדים שמקנאים מאוד באחים שלהם אבל פוחדים להגיד שמא לא יאהבו אותם." לדעתי, סוג כזה של התערבות עושה שימוש במושג האוניברסליות שקיים בקבוצות טיפוליות. דהיינו- אני לא לבד- לא רק אני חש (ה) את התחושות האלו – אלה ישנם עוד ילדים בעולם שחשים כך. אבל- לדעתי – הצורה בה אני נותנת פרוש דרכי- "אני מפחדת להפסיד כי אז ארגיש לא שווה" נוגעת בצדדים נוספים באישיות של הילד. אני בדרך כלל משתמשת בטכניקה כזאת עם ילדים בגיל החביון שעקב ארגון ההגנות שלהם שמרחיקים אותם מהמשאלות האינססטואוזיות של הגיל האדיפלי- נוטים פחות להשתמש במשחקים השלכתיים וכך גם אני לא יכולה "לדבר" את משאלותיהם הלא מודעות דרך בובות למשל.

תזכורת קצרה למה שכולכם יודעים- מהו "מצב החביון" (state of latency)?

המעבר לגיל החביון (6-12) מאופיין על ידי הרבה מאוד גדילה ושנויים בפונקציות קוגניטיביות, שפתיות, ומוטוריות. ישנם גם שינויים בכוחות האגו. יכולות חדשות אלו מאפשרים לילד-ילדה להרגיש יותר עצמאות מהוריו, וליצור קשרים מחוץ למשפחה. סוציאליזציה נחשבת לאחת השאיפות-מטרות של גיל זה. **

פרויד ותיאורטקנים פסיכו-אנליטיים שבאו אחריו מתארים את הגדילה והארגון מחדש בחביון. דרך הזדהות והפנמתו של הערכים ו- *prohibiting function* של ההורים מתאפשרת ההתפתחות הסופראגו והאגו האידיאלי. הילד מסוגל להתרחק מהעוצמות הרגשיות שחש בהקשר לקשרים האמוציונליים הסבוכים של הגיל האדיפלי בעזרת

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

הזדהויות אלו ובעזרת שימוש במנגנוני הגנה- במיוחד בהדחקה. פנטזיות טרום מודעות ומודעות עוזרות מאוד לילד-ילדה בגיל החביון לשמור על איזון פסיכולוגי (פרויד, 1911, סרנוף, 1976). בגיל החביון המאוחר- אולי לא נצפה ליכולת קוגניטיבית גבוהה ל-*self-reflection* ובוודאי לא אוכל לצפות שיוכל לשמוע רגשית- "אולי אתה פוחד מהכעס שלך". כל פרוש כזה ישמע לו כהאשמה פוטנציאלית. מבחינת ההתפתחות של האגו האידיאלי- אולי אסור שיהיו אצלו אפקטים כאלו.

לדעתי, כשאני אומרת לילדה- שצורב לה מאוד כל הפסד במשחק קופסא- שאני מקנאה בה ומרגישה אפס כשאני מפסידה (וגם דואגת להפסיד באותם מקרים) אני מציעה חלק מעצמי למודלינג ולהזדהות. אני אדבר עכשיו על מושג ההזדהות ודרכו אנסה להסביר למה אני שואפת כשאני משתמשת בהתערבויות טיפוליות דרך דבור על "תחושותיי".

מושג ההזדהות

כדי להגיע להרהורים על פרוש לגבי מטופלי, אני צריכה לנסות להיכנס ל mind של המטופל או המטופלת הצעירים שלי. פרויד (1915, Standard The Unconscious, edition), דיבר על הקושי לקלוט את מה שקורה ב-mind של מישו אחר. הוא ידע שעל ידי הכרה עצמית אנחנו יכולים להיות מודעים לעצמנו והוא גם טען שעל ידי הזדהות שיכולה לקרות רק אם אנחנו מגמישים את גבולות האגו של עצמנו וכך גם מרחיבים את האגו- אנחנו יכולים להיות מודעים גם למצב הסובייקטיבי של אחרים. אבל, הוא המשיך, למרות שאנחנו בטוחים בהכרה של עצמנו- אנחנו לא מסוגלים להיות כה בטוחים שקיימת גם תודעה אצל מישו אחר. אנחנו יכולים רק לשער שגם אצל האחר קיימת תודעה. בהמלצות שלו למטפלים צעירים (1914, 1915) הוא מציע לא דווקא להתמקד בלנסות להבין את המטופל בצורה קוגניטיבית. הפרוש הנכון מופיע בתוך ה- mind של האנליטיקאי בתור אסוציאציה חופשית. דהיינו- פרויד מצביע על כך שכאשר אנחנו בונים לעצמנו פרושים אנחנו בעצם גם סומכים על האינטואיציה שלנו. כמובן לא נתייחס לכל מה שקופץ לנו בראש בתור פרוש נכון. מתישהו, בעקבות עבודה אינטרוספקטיבית האנליטיקאי נהיה מודע לתהליך מורכב שארע בתוכו מחוץ לאזור ההכרה. (סנדלר)

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

לפי פרויד (1929) וגם לפי פיירברן (1946) - מאוחר יותר - ההזדהות היא הצורה הראשונית ביותר של קשר אפקטיבי. דהיינו, אנחנו כמטפלים צריכים לאפשר לעצמנו רגרסיה רגעית (בשרות האני) כדי לשחרר מעצמנו את גבולות האני והאינדיבידואציה שלנו כדי להזדהות עם המטופלים שלנו - מבוגרים וצעירים גם יחד. אבל - הזדהות כאן היא לא מספקת. אנחנו כמטפלים גם חייבים להגיע לאמפטיה עם המטופל (David Beres, Arlow, 1974 and Jacob A.) כדי להיות מסוגלים לבחור מכל האסוציאציות שיש לנו שמאפשרים לנו לארגן את התובנה שלו כדי בצורה כזאת שנוכל לקלוט את התהליכים הלא מודעים של המטופל. ההזדהות קשורה גם לאמפטיה. כדי להגיע לאמפטיה דרושה הזדהות ארעית ולאחר מכן דרוש שהמטפל יחזור לאני הנפרד של עצמו כדי להגיע לפרוש אפשרי.

כשאני אומרת לחנה "אני מקנאה בכך אבל פוחדת שתצחקי עלי על כך" - מטרתי היא שחנה - תוכל להזדהות עם העמדה של הסופראגו שלי לגבי האפקטים. לא סופראגו מעניש - אלא הצדדים היותר אוהבים של הסופראגו.

דהיינו, אם פרויד (1929) בספרו - Group Analysis and the Psychology of the Ego דיבר על כך שכשמזדהים - מזדהים עם תו אחד של האחר - אני מקווה שהמטופל הצעיר יזדהה עם העמדה של הסופראגו שלי כלפי האפקטים מבהילים כמו שנאה, בושה וכדומה - וכך - תוגבר תחושות הביטחון שלו, והדמוי העצמי שלו יתחזק.

האם אפשר לקרוא לשיטה זאת פרוש במובן הקלאסי? אני בתוך ה- mind שלי חושבת על כל האספקטים של פרוש - מה אני מדמינת עובר על הילד באותו הרגע, מה ההגנות, מה יחסי האובייקט ומה קורא בהעברה ובהעברה הנגדית - אבל אני לא אומרת זאת מילולית - אלא מדברת דרכי.

ויחד עם זאת מה באמת קורא עם המטופלים הצעירים? האם זאת באמת שיטה שמגיע אליהם יותר? אני לא יודעת. אני יכולה להעיד רק שההתנגדות הנואשת, תחושות

ההתגוננות מול האשמה אפשרית נעלמים בצורה כזאת. ממה הילדים באמת נעזרים אני כמובן לא יכולה לדעת במדויק.

אצטט כמה הורים שבאו לפגישות הורים כחלק מהטיפול בילדיהם שמצטטים את ילדיהם אומרים להם (להורים) - אתם יודעים - גם מונה פוחדת מהמפלצת? אתם יודעים - מונה מקנאה בי שיש לי 5 טלוויזיות בבית. הכל כל-כך מורכב - כאן נכנס השלישי לטיפול - מה הם מבקשים לדעת כשהם משתפים את הוריהם דווקא באספקט הזה של השעה הטיפולית. שההורים יידעו שישנם עוד רעים בעולם? שהם מרגישים הפחתת חרדה מעצם האוניברסליות של האפקטים למיניהם? אולי קורה משהו אחר? אולי אותם ילדים שמהווים זולת עצמי עבור הוריהם רוצים שההורה סוף כל סוף יגיד מה הוא מרגיש במקום לחיות דרכם ולהשליך עליהם? אם הם - ההורים ידברו את עצמם זה ישאיר internal space עבור הילד להיות הוא עצמו? אני מקווה שבדיון נוכל לשוחח על אפשרויות אלו ואולי גם על אחרות.